

'חוזר וניעור' בפסח למנהג בני תימן (הפוסקים כרמב"ם)

הקדמה

לקראת הפסח הבא עלינו לטובה, יש השואלים: האם תימנים המקפידים על 'חוזר וניעור' יכולים לסמוך על גופי כשרות אשכנזיים או ספרדיים שלא בהכרח מקפידים על כך? רבות נכתב בעניין זה,¹ אך מטרתנו במאמר זה לתת סקירה קצרה של הנושא מהמקורות הראשונים והאחרונים, ובעיקר - לגבש מסקנות מעשיות לבני תימן על פי כמה מפוסקי התימנים בימינו.

א. ביטול בשישים בחמץ שהתערב קודם הפסח

נאמר בגמרא (פסחים ל ע"א): 'אמר רבא: הלכתא, חמץ בזמנו, בין במינו בין שלא במינו - אסור במשהו, כרב'. כלומר רבא פוסק כשיטתו של רב, שחמץ שהתערב במאכל אחר שאינו חמץ - אוסר אותו אפילו בכמות מזערית, ואינו בטל בשישים ואפילו לא באלף, ולמעשה אינו בטל כלל. חלק מהראשונים הבינו שרב ורבא דיברו דווקא על חמץ שמתערב בפסח עצמו ולא על חמץ שמתערב קודם פסח. כך כתב הרא"ש (פסחים פ"ב סי' ה):

וחמץ משש שעות ולמעלה אף על פי שלוקין עליו מן התורה כיון שאין בו כרת הרי הוא כשאר איסורין ובטל בששים ומותר אף בפסח כיון שנתבטל קודם הפסח.

וכותב ה'בית יוסף'² שכך פסקו גם המרדכי והגהות מיימוניות בשם 'ספר מצוות קטן'. כלומר לשיטת פוסקים אלה, חמץ שהתערב במאכל אחר לפני פסח - בטל בשישים, ורק אם התערב בפסח עצמו - אינו בטל אפילו באלף.

1. מהרי"ץ שו"ת פעולת צדיק, הוצ' מכון פעולת צדיק, בני ברק תשס"ג, ח"ב סי' קפ; רבי יחיא משרקי, ספר רביד הזהב, סי' כו; הרב יוסף קאפח, כתב עת 'סיני' כרך צב (שבט-אדר תשמ"ג), עמ' רכא; הרב יצחק רצאבי, ספר שערי יצחק עמ' קצז; הגר"ש קורח, עריכת שולחן, ח"ה סי' תמוז סעי' יב עמ' צז; הרב יוסף צברי קובץ נחלת אבות גיליון ב' עמ' קא-קיד; הרב אורן צדוק קובץ נחלת אבות גיליון ד' עמ' עה, ועוד.
2. בית יוסף, או"ח סי' תמוז.

ב. שיטת הרמב"ם בהמץ שהתערב קודם הפסח

לעומת זאת, לשונו של הרמב"ם (הל' חמץ פ"א ה"ה) היא:
חמץ שנתערב בדבר אחר, תוך הפסח בין במינו בין שלא במינו הרי זה אוסר בכל שהוא...

ישנן שתי שיטות בהבנת דברי הרמב"ם בהלכה זו, וכל ההבדל ביניהן הוא מיקום הפְּסִיק: הרב יוסף קאפח בפירושו על הרמב"ם³ כותב שהפְּסִיק כאן צריך להיות אחרי המילה 'אָחֵר'. כך יוצא שלא משנה מתי הוא התערב בדבר אחר - הוא אוסר בכל שהוא. בניגוד אליו, שיטות אחרות ממקמות את הפְּסִיק לאחר המילים 'תוך הפסח', וכך יוצא שרק חמץ שהתערב תוך הפסח אוסר בכל שהוא, אך אם התערב לפני כן, בטל בשישים. מקור נוסף בדברי הרמב"ם הוא (שם, פ"ד הי"ב):

דבר שנתערב בו חמץ ואינו מאכל אדם כלל, או שאינו מאכל כל אדם כגון התריאק וכיוצא בו אף על פי שמותר לקיימו אסור לאכלו עד אחר הפסח, ואף על פי שאין בו מן החמץ אלא כל שהוא הרי זה אסור לאכלו.

ומסבירים הרב 'מגיד משנה'⁴, ה'בית יוסף' ואחרונים נוספים שהרמב"ם מדבר כאן על חמץ שהתערב קודם פסח, ובכל זאת אסור לאוכלו, משום שהוא לא בטל אפילו באלף. והסביר ה'מגיד משנה' שהסיבה שגם חמץ שהתערב קודם פסח, בזמן שהוא כלל לא אסור, חוזר ואוסר במשהו בפסח - היא שברגע שמגיע זמן האיסור, החמץ 'חוזר וניעור'. ומקשה הרב קאפח, שהרי כל המושג 'חוזר וניעור' שכתב כאן ה'מגיד משנה' כלל אינו שייך, ואין לו יסוד בדברי הקדמונים.⁵ הוא כותב שאכן יש מושג של 'מצא מין את מינו וניעור' בכמה וכמה מקומות בש"ס⁶ וברמב"ם⁷ עצמו, אך הצד השווה שבהם הוא שמפגש בין שני מינים דומים הוא המעורר את המין האסור, אך לא מצינו בשום מקום שמין מתעורר מעצמו ללא שום מפגש כזה רק משום שהגיע זמן האיסור שלו. אם כן הסיבה שחמץ שהתערב לפני פסח אוסר בפסח במשהו היא שהוא למעשה כלל לא מתערב ומתבטל, משום שאין עליו 'שם של איסור' כדי שנאמר שהוא מתבטל, או כלשונו של הר"ן:⁸ 'אין היתר מתבטל בהיתר'.⁹ כלומר, על פי הרב קאפח, לא רק שאין מושג כזה של 'חוזר וניעור', אלא שגם אם נגיד שיש מושג כזה, הוא לא רלוונטי כאן, משום שהמושג

3. רמב"ם, הוצאת מכון מש"ה מהדורה רביעית (תשס"ד), זמנים חלק ב', עמ' רכד הערה כא. עיין גם בכתב עת 'סיני' כרך צב (שבט-אדר תשמ"ג) עמ' רכא.
4. מגיד משנה, הל' חמץ פ"ד הי"ב.
5. כלשונו החרפה של הרב קאפח שם: '...המושג חוזר וניעור אין לו יסוד, גם לאחר שתילתו בדברי ראשונים ואחרונים, שרשי יניקה אין לו, ולא יכירנו מקומו בדברי הרמב"ם ושיטתו'.
6. עירובין ט ע"א; עבודה זרה עג ע"א; בכורות כב ע"א.
7. רמב"ם, הל' שבת פ"ז הי"א; הל' מאכלות אסורות פ"ז הל'; הל' טומאת אוכלים פ"ז הל' ה.
8. שו"ת הר"ן סי' נז.
9. וכן כתב ר"ן, נדרים גב ע"א באמצעו, שאפילו איסור שיש לו מתירים - לא יכול להתבטל בהיתר, משום שהוא בעצם היתר בעצמו, כך שלא שייך לבטלם זה בזה. וכך פסק הנודע ביהודה, מהדורה תניינא או"ח סי' עב (לקראת האמצע).

של ביטול ברוב או בשישים שייך רק כאשר יש לנו משהו שמוגדר כאיסור. ואולם החמץ לפני פסח מוגדר כהיתר, ולכן אין כאן ערבוב של שני דברים שונים שיכולים לאסור או לבטל זה את זה. אם כן, החמץ מעולם לא התבטל ו'נרדם' כדי שנאמר עליו שהוא 'חוזר וניעור'.

סיכום ביניים

גם אם נאמר כמו ה'מגיד משנה' שחמץ בפסח 'חוזר וניעור', וגם אם נאמר כמו הרב קאפח שמראש הוא כלל אינו בטל - הבינו הפוסקים בשיטת הרמב"ם שחמץ אוסר בכלשהו (אפילו בכמות מזערית) גם אם התערב קודם פסח. וכך פסק המהרי"ץ¹⁰ לבני תימן שנהגו לפסוק בכל ענייניהם כרמב"ם. על זאת נוסף את פסק הרשב"א¹¹ שכל האמור לעיל נכון גם כאשר מדובר בטעם הבלוע בכלים בלבד, וכך פסק גם הרדב"ז,¹² וכן פסק המהרי"ץ.¹³ כלומר, גם אם לפני פסח רק בישלו בכלי שבלוע בו חמץ ולא ממש עירבו חמץ - הטעם עובר למאכל ואוסר אותו ברגע שנכנס פסח. לכן נשאלת השאלה אם בני תימן, שנוהגים כרמב"ם, יכולים לסמוך על גופי הכשרות השונים בפסח, שהרי הם לא בהכרח פוסקים כרמב"ם בנושא זה. כדי לענות על שאלה זו, נסקור בקצרה את שיטותיהם של שאר הראשונים, ועל פי סקירה זו נבין מה היא ההדרכה הנכונה לבני תימן שפוסקים כרמב"ם.

ג. שיטות שאר הפוסקים

ראינו לעיל שהרא"ש ועוד ראשונים פסקו שחמץ שהתערב והתבטל לפני פסח - לא חוזר ואוסר בפסח אלא נשאר בביטולו והיתרו. ה'בית יוסף' (או"ח סי' תמז) מביא שיטה נוספת:

...בתרומת הדשן (ח"א) סימן קי"ד שמנהג פשוט הוא להתיר לח בלח שנתבטל קודם הפסח שאינו חוזר וניעור בפסח וכתב עוד בשם ספר מצוות גדול (לאוין קלח ג.) דקמה בקמה מתערב יפה דמיקרי לח בלח. כלומר 'תרומת הדשן' והסמ"ק מתירים רק בתערובת חמץ שהתערב קודם פסח נוזל בנוזל (גם חומרים אבקתיים כמו קמה נחשבים לח בלח לעניין זה¹⁴). למעשה ה'שלחן ערוך'¹⁵ הביא כדעה ראשונה בסתמא את דעת הרא"ש, שחמץ שהתבטל קודם פסח אינו חוזר וניעור בפסח, ואחר כך הביא את לשון הרמב"ם כדעת 'יש חולקים'. מכאן שעל פי

10. שו"ת פעולת צדיק, ח"ב סי' קפ, הוצאת מכון פעולת צדיק, בני ברק תשס"ג. במאמר זה בחרנו שלא לעסוק בשיטת השתילי זיתים ופוסקי תימן אחרים שכן קיבלו עליהם את הוראות השו"ע, גם בניגוד לרמב"ם.

11. שו"ת הרשב"א, ח"א סי' נג.

12. שו"ת רדב"ז, ח"ב סי' תפז.

13. שו"ת פעולת צדיק, ח"ב סי' קטז עמ' קמד.

14. סמ"ג, לאוין סי' קלח; ב"י, או"ח סי' תמז ד"ה 'ובפסח'; מג"א, סי' תנ"ג ס"ק ו'; משנ"ב, סי' תמז ס"ק לח.

15. שו"ע, או"ח סי' תמז סעי' ד.

כללי הפסיקה של 'שלחן ערוך' יש לנקוט שהלכה כ'סתם', ובכל מקרה חמץ שהתבטל קודם פסח - 'לא חוזר וניעור' בפסח. הרמ"א לעומת זאת פסק כ'תרומת הדשן' והסמ"ק שהובאו לעיל, שפוסקים שרק בתערובת של לח בלח 'אין חוזר וניעור'. אם כן למעשה, לשיטת הספרדים הפוסקים כ'שלחן ערוך' חמץ שהתבטל בתערובת קודם פסח - מותר לגמרי בפסח. לעומת זאת לשיטת האשכנזים הפוסקים כרמ"א - רק תערובת נוזלית או אבקתית של חמץ שהתבטל קודם פסח תהיה מותרת בפסח. לפי זה, לכאורה, בני תימן הנוהגים כרמב"ם אינם יכולים לסמוך על אף גוף כשרות, משום שגם האשכנזים מקילים בתערובת חמץ שהתערב קודם פסח לח בלח.

ואכן כך כותב הרב יצחק רצאבי ב'שולחן ערוך המקוצר':¹⁶

בזמנינו שעשיית המאכלים היא במפעלים ובתי חרושת גדולים ורבו ההמצאות והחידושים בהכנתם באופן שלא יעלה על הדעת שיש חשש תערובת חמץ למי שאינו מצוי אצלם ובקי בדרכיהם ורבה המכשלה ח"ו לכן אסור ליקח אלא אם יש עליהם כתב הכשר מרבנים יראי השי"ת ידועים למוסמכים ונאמנים ביותר ולא עוד אלא שמנהגינו פשוט מימי קדם ועד עתה להחמיר ביותר עד קצה האחרון וכשיטת הגאונים והרמב"ם ועוד פוסקים שחמץ שנתבטל בששים קודם הפסח אפילו הכי חוזר וניעור בפסח ולא רק יבש ביבש כמו האשכנזים אלא אפילו לח בלח ואפילו רק טעמו ולא ממשו ואפילו הבלוע בדפנות הכלים מחמץ גם בקדירה שאינה בת יומה שהוא נותן טעם לפגם אוסרים וכמ"ש הרשב"א והפרי חדש ומי יערב אל ליבו לפרוץ גדרן של ראשונים **לפיכך יש לזהר גם מכמה מאכלים שיש עליהם הכשר** כיון שיש מהם הספרדים שסומכים על הביטול בששים שלפני הפסח כמוכן במשקים אע"פ שיש הכשר מהודר ביותר (מהאשכנזים) יש לחקור ולדרוש אחריהם.

מסקנות למעשה לבני תימן (הנוהגים כרמב"ם) בפסח

על פי האמור לעיל, כותב הרב רצאבי בספר 'שערי יצחק'¹⁷ שבני תימן דווקא יכולים לסמוך על גופי כשרות אשכנזיים במאכלים יבשים, שגם הם חייבים להחמיר בתערובתם. ולא עוד אלא שעל אף האמור לעיל, למעשה הם מחמירים גם בתערובת של לח בלח¹⁸ (תערובת נוזלית או אבקתית), משום שכדי להיות מהדרין באמת הם משתדלים לצאת ידי חובת כל השיטות, ובפרט בהרחקה מחמץ שצריכה להיות מוחלטת בתעשייה שבה יכולה להיות מכשלה רבה אם לא יקפידו. וגם אם נחשוש שההקפדה על תערובת לח בלח לא נמצאת בבסיס ההלכה המחייבת את אותם גופי כשרות, כך שיכול להיות שהם כן יקלו, בדיעבד במקרים מסוימים חשש זה אינו ודאי, שכן ספק אם אכן יש שם חמץ,

16. שלחן ערוך המקוצר, או"ח ח"ג ס' פג סעי' ב.

17. שערי יצחק, עמ' קצז.

18. שם עמ' ר'. וכן הורה לי למעשה הרה"ג רצון ערוסי, רבה של קריית אונו וחבר מועצת הרבנות הראשית לישראל.

וגם מהרי"ץ מקל ב'חוזר וניעור' כאשר ישנו ספק אם אכן ישנה תערובת חמץ.¹⁹ וכך הורה למעשה הרב רצאבי בספר 'שערי יצחק'.²⁰

יוצא למעשה שגם בני תימן המקפידים על שיטת הרמב"ם בחמץ שהתערב קודם הפסח יכולים לסמוך על גופי הכשרות המומלצים על ידי 'כושרות', משום שגופי כשרות אלה מקפידים שבמהלך הייצור המיוחד לפסח לא תהיה שום תערובת חמץ בכל צורה שהיא.

19. שו"ת פעולת צדיק, ח"ב סי' קטז בסופו.

20. שערי יצחק, עמ' ר.